

Delo, 22. 8. 2026

Prevajalka Homerja: Odiseja je zame še precej oddaljena Itaka

Jelena Isak Kres o Nolanovi Odiseji, prevajanju Homerja, novih branjih antičnih besedil in tem, zakaj antika še zdaleč ni zaprašena.

Nina Gostiša

Jelena Isak Kres, fotografija: Mladinska knjiga

Homer se je vrnil. Nolanova *Odiseja* je znova odprla vprašanje, kako danes beremo eno od najstarejših in najvplivnejših evropskih pesnitev. Med klasičnimi filologi, ki jih pri filmu ne zanimajo le razlike od Homerjevega izvirnika, ampak tudi njegove subtilne navezave na mitološko izročilo in sodobni čas, je tudi **Jelena Isak Kres**, lektorica na oddelku za klasično filologijo ljubljanske filozofske fakultete in prevajalka iz latinščine ter stare in sodobne grščine.

Ob sedemdesetletnici zbirke *Kondor* je pri Mladinski knjigi skupaj z delnim prevodom *Odiseje* **Kajetana Gantarja** nedavno izšel ponatis njenega prevoda izbranih spevov *Iliade*. Z njo smo se pogovarjali o filmu, Homerju, prevajanju in branju antičnih besedil ter njihovih sodobnih interpretacijah.

Kako doživljate nenadno množično zanimanje za Homerja?

Čeprav se k Homerju ljudje od nekdaj vračamo, je trenutno povečanje zanimanja zanj svojevrsten fenomen. Kot klasično filologinjo me zelo veseli, saj so ponekod po svetu zaznali tudi več interesa za učenje stare grščine. Homer kot eno od največjih imen grško-rimske antike je lahko postal tako bogat vrelec za vse poznejše čase prav zaradi dodelanosti. Čeprav stoji na začetku, ne predstavlja šepajočega začetka, ampak prej konec nekega velikega obdobja: njegova dela so sad dolge in razvite pesniške tradicije. Z užitkom sem si ogledala film, ki te tudi pozneje pripravi do brskanja po podrobnostih filma in knjige. Neverjetno je, kaj vse človek na novo odkrije ob ponovnih branjih – ne le podrobnosti, ampak tudi nove poglede na besedilo.

Kako gledate na razprave, ki so se pojavile tudi v stroki ob primerjavah med filmom in epom?

V teh razpravah uživam, čeprav niso vse enako zanimive in se z nekaterimi ni mogoče strinjati. Posebej me zanimajo mnenja klasičnih filologov. Najbolj uživam, kadar se mi zdi, da

sem odkrila kakšno podrobnost ali povezavo, ki je še nihče ni zaznal – čeprav si jo morda tudi samo domišljam. Prav v tem je čar pogovora med starim besedilom in novim umetniškim delom.

V širših odzivih se pogosto pojavi očitek, da Nolan ne sledi dovolj zvesto Homerjevi zgodbi, vendar se mi ta zdi irelevanten. Filmska adaptacija nujno zahteva izbor in preoblikovanje, od dobrega filma pa si želimo prav avtorski pogled. Zame so precej zanimivejša vprašanja, ki so se odpirala tudi med poznavalci – denimo vprašanje zgodovinske in kulturne avtentičnosti. Res je, da film ne rekonstruira enotne bronaste dobe, toda tudi Homerjev svet je časovno in kulturno večplasten: zgodba sega v pozno bronasto dobo, pesnitev je svojo obliko dobila stoletja pozneje in je rezultat dolgega ustnega izročila. Nolan in kostumografinja **Ellen Mirojnick** sta tudi sama poudarila, da nista hotela ustvariti enega zgodovinskega obdobja, ampak nekaj brezčasnega.

Pri Nolanu me veselijo premišljeni drobni detajli. **Odisej** pri Homerju pred pobojem snubcev napne lok in preizkusi tetivo, pri tem pa je primerjan s človekom, večšim igranja na formingo in petja. Bojovník je za trenutek skoraj pevec. V tem lahko vidimo nekaj bistvenega zanj: njegovo najmočnejše orožje ni le fizična moč, ampak tudi logos – um, beseda in sposobnost pripovedovanja. Nolan ta zven spremeni v ponavljajoči se motiv. Naravo pripovedovanja lepo povzame tudi **Sinon**, ko Odiseju naroči, naj očetu pove o njegovem junaštvu, in doda: '*Feel free to add some stuff.*' [Mirno kaj dodaj.] To je skoraj komentar ustnega izročila: zgodba se s pripovedovanjem spreminja. Tudi Nolan ji doda 'nekaj svojega'.

Odiseja je upodobil kot travmatiziranega vojnega veterana.

Tega poudarka v Homerjevi *Odiseji* ni, razen če bi si pravljíčna bitja na njegovi poti razlagali kot blodnje človeka, čigar razum se je pod težo vojnih tegob zatekel v domišljíjski svet. To je mikavna interpretacija, vendar bi jo Homerju pripisala previdno, saj je Odisej v pesnitvi izrazito usmerjen k vrnitvi domov.

Zanimivo je, da lahko Nolanovo podobo povežemo z drugim elementom mita. V *Kipriji*, kot jo poznamo iz Proklovega povzetka, se Odisej, ker se želi izogniti odpravi v Trojo, pretvarja, da je nor, Palamed pa njegovo pretvarjanje razkrije. Če to povežemo z Nolanovo interpretacijo, si lahko domislimo nenavadno možnost: morda Odisej s pripovedovanjem skoraj neverjetnih doživetij sam širi zgodbo o svoji norosti – kot nadaljevanje stare krinke, s katero se je nekoč poskušal izogniti vojni. To so seveda že naša branja. In prav v tem je lepota antike: ta besedila omogočajo skoraj neizčrpno število novih interpretacij.

Ali prav to zajema grška beseda *polítropos* iz prvega verza *Odiseje*, ki je predmet razprav? Avtorica angleškega prevoda iz leta 2017 Emily Wilson ga je prevedla kot '*Tell me about a complicated man*'. Anton Sovre ga je poslovenil v *Muza, povej mi moža, ki silo poti je prehodil*, Kajetan Gantar pa *Pesem mi, Muza, zapoj, o možu, ki mnogo je blodil*. Tudi vi ste si dali veliko opravka s prvim verzom, ko ste prevajali izbor iz *Iliade*. Je res odločilen?

Prvi verz ni toliko odločilen, kolikor je izpostavljen. Posebej pomembna je prva beseda, nekakšno enobesedno jedro, iz katerega se razvije pesnitev. Pri antičnem knjižnem zvitku je bil začetek tudi materialno posebej izpostavljen in neposredno dostopen bralcu. V *Iliadi* je to beseda μῆνιν, 'jezo', v *Odiseji* pa ἄνδρα, 'moža' – Odiseja, ki je πολύτροπος.

Ta pridevnik je težko prevesti z eno samo besedo. V njem se prepletajo pomeni iznajdljivosti, prilagodljivosti in mnogih 'obratov' oziroma poti, zato lepo povezuje Odisejevo umsko okretnost z njegovim potovanjem. Če bi razgrnila njegove pomene, bi Odiseja opisala kot 'moža mnogih poti in okretnega uma'.

Wilsonin '*complicated man*' je drzna in zanimiva rešitev, ki postavi v ospredje psihološko kompleksnost. '*Complicated*' ima danes tudi sodoben prizvok – skoraj kot facebookov '*It's complicated*', kar je simpatična asociacija za Odiseja. Prevod je možen, vendar po mojem nekoliko premakne poudarek.

Kakšna je bila vaša prevajalska ambicija pri *Iliadi*?

Pred očmi sem imela besedilo v lepem in pravilnem heksametru, ki bi sledilo čim bolj naravnemu besednemu redu, bilo razumljivo in hkrati ponujalo natančen prevod verza po verzu. Že to ni malo in je časovno zelo zahteven projekt, pri katerem ni smiselno hiteti. Izbrala sem strogo, tradicionalno različico slovenskega heksametra z zahtevnimi pravili, kakršna so se izoblikovala v filološki in prevajalski tradiciji 19. stoletja. Oblikovna zahtevnost se mi zdi pomembna, saj je izjemno dodelan tudi grški heksameter.

Pri prevajanju gre tudi za vprašanje ravnovesja. Emily Wilson so na primer očitali, da si je pri *Odiseji* vzela preveč svobode.

Emily Wilson je upravičeno opozorila na mesta, na katerih so generacije moških prevajalcev prevajale bolj interpretativno, kot so se morda zavedale, in v besedilo vnašale vrednote svojega časa. Dober primer so služabnice, ki jih po pokolu snubcev čaka smrt. Nekateri angleški prevodi jih označujejo z izrazi, kot sta '*sluts*' in '*whores*', čeprav takšnih seksualno žaljivih oznak v grškem izvirniku ni. Tudi Sovre uporabi izraz '*candre*'. Takšne odločitve niso nedolžne, saj bralcu vnaprej sugerirajo, kako naj te ženske moralno presoja.

Dokler govorimo o prevodu in ne o predelavi, je upravičeno pričakovati, da bo v ospredju natančnost. Prevajalec, še posebej iz davno mrtvega jezika, je nekakšen posrednik med izginulim svetom in današnjim bralcem. Lastnemu času in pogledom se ne more povsem izogniti, lahko pa se tega zaveda in se poskuša nekoliko umakniti pred izvirnikom. Če nam ob tem uspe ustvariti prevod, ki ponudi estetsko izkušnjo, primerljivo z zapeljivostjo izvirnika, smo zelo veliko dosegli.

Zanimiv se mi zdi tudi Wilsonin očitek filmu, da vojno na ravni sporočila obsoja, s podobami pa jo spreminja v spektakel. Toda nekaj podobnega bi lahko rekli za Homerja: njegova epa zelo dobro poznata grozo in ceno vojne, hkrati pa sta pesnitvi o herojih in njihovih velikih dejanjih.

Zdaj spet prevaja *Odisejo*. V čem je smisel, da en prevajalec večkrat prevede isto delo?

Seveda to ima smisel, saj lahko isto delo večkrat beremo in ga vsakokrat razumemo nekoliko drugače. Isti tekst je mogoče prevesti na nešteto načinov, izhodišče pa je vedno eno samo besedilo. Tudi prevajalec se z leti spreminja, zato je lahko nov prevod istega dela dialog z lastnim prejšnjim branjem.

Homer me je naučil predvsem počasnosti – tako pri branju kot pri prevajanju. Naučil me je tudi, kako lepo je, če je pesnik skoraj kakor prevajalec: čim bolj neviden posrednik zgodb, ki jih pripoveduje.

Leta 2023 je Emily Wilson v angleščino prevedla tudi celotno *Iliado*, Sovretova prevoda obeh homerskih epov v slovenščino pa sta stara več kot sedemdeset let. Zakaj še vedno nimamo sodobnih integralnih prevodov?

Mislim, da je razlog predvsem v pogojih, v katerih pri nas nastajajo takšni prevodi. Integralni prevod Homerja zahteva leta zelo zbranega dela, od katerega mora prevajalec v tem času tudi živeti. Sama sem bila deset let samozaposlena v kulturi in iz izkušnje vem, kako težko je

preživeti samo s prevajanjem iz klasičnih jezikov. O pomenu kulture radi govorimo, precej težje pa ustvarimo materialne pogoje, v katerih bi lahko nastajali tako veliki in dolgotrajni projekti.

Urednik Andrej Ilc naj bi vas že večkrat nagovarjal k prevodu preostalih spevov *Iliade*. Pravzaprav ste bili najprej dogovorjeni za vse. Kdaj boste sprejeli izziv? Bi se lotili tudi *Odiseje*?

Z **Andrejem Koritnikom**, takratnim urednikom pri Mladinski knjigi, sva se res najprej dogovarjala o prevodu celotne *Iliade*, pozneje pa sva se z Andrejem Ilcem dogovorila za devet spevov. Nastajali so med letoma 2012 in 2017, in če seštejem čas, ki sem ga dejansko porabila zanje, je bilo tega za približno tri leta in pol polnega dela – večinoma v dvojnih izmenah. Ob tem sem se kot samozaposlena prevajalka ukvarjala še z drugimi knjižnimi prevodi, strokovnim redigiranjem prevodov ter začela pisati in prevajati otroško poezijo, kar počnem še danes.

Danes sem ponovno redno zaposlena in bi si to tudi želela ostati, zato si težko predstavljam, kje bi našla čas za tako obsežen projekt. **Andrej Ilc** me še vedno kdaj nagovarja, naj dokončam *Iliado*, zato morda ne bom rekla nikoli – toda trenutno se mi zdi celotna *Iliada*, kaj šele *Odiseja*, precej oddaljena Itaka.

Največja zmeta je morda predstava, da je antika nekaj oddaljenega, resnobnega in zaprašenega. Ko enkrat vstopiš vanjo, ugotoviš, kako zelo živi so bili ti ljudje.

Iz stare grščine zdaj prevajate dnevnik rimskega cesarja in filozofa Marka Avrelija. Stoicizem je v zadnjih letih zelo priljubljen – od literature za samopomoč do moškosfere. Kaj se pri sodobnih interpretacijah stoicizma ohranja in kaj izgublja?

Ohranja se predvsem velika moč stoicizma, da človeka v težkem trenutku odmakne od neposredne stiske in mu pokaže širšo sliko: to, kar se mu trenutno zdi neznosno, je samo droben del veliko večje celote. Ohranjajo se tudi samodisciplina, obvladovanje lastnih odzivov in razlikovanje med tem, kar je v naši moči, in tem, kar ni.

Hitro pa se lahko izgubi širša etična in družbena razsežnost. Stoiški ideal ni neobčutljiv posameznik, ki se utrdi, da ga nič več ne prizadene, ampak človek, ki razume, da je del skupnosti in večje celote. Pri Marku Avreliju se nenehno vrača misel, da smo ljudje ustvarjeni za sodelovanje in da mora biti naše ravnanje usmerjeno v skupno dobro. Če stoicizem skrčimo na tehniko osebne trdnosti, učinkovitosti ali uspeha, izgubimo precejšen del bistvenega.

V sodobnih priredbah in prevodih se lahko izgubi še Avrelijev retorično izdelan in mestoma zelo zgoščen slog. Danes imamo pogosto raje preprost in neposreden jezik, toda tudi slog je del njegove misli.

Katero antično delo bi priporočili v branje nekomu, ki šele vstopa v svet antike?

Težko bi izbrala samo eno. Seveda *Iliado* in *Odisejo*, vendar ni nujno, da človek vstopi v antiko skozi velika epa. **Mark Avrelij** lahko preseneti s tem, kako neposredno nagovarja sodobnega bralca, Herodot z neverjetnimi zgodbami, **Evripid** s psihološko ostrino, **Katul** z ljubezensko poezijo, **Ovidij** pa z igrivostjo in neizčrpno domišljijo.

Lahko pa izberemo kaj nepričakovanega. V novem slovenskem prevodu imamo Plutarhove *Spise o živalski psihologiji*, v katerih razpravlja o razumu živali in zagovarja neuživanje mesa. V enem znova srečamo Odiseja: Kirkin prašič Gril se noče spremeniti nazaj v človeka, ker meni, da so živali v marsičem boljše od ljudi. Prav ob tem se spomnim

Nolanove sijajne drobne domislice: ko Kirka njegove može spreminja nazaj, jim ne ukaže, naj si povrnejo človeško podobo, ampak svoje 'človeške krinke'. Kot da živalska preobrazba nečesa človeškega ni zakrila, ampak je to razkrila.

Pravzaprav bi vsakemu svetovala, naj najde tista vrata v antiko, ki so mu najbližja. Največja zmota je morda predstava, da je antika nekaj oddaljenega, resnobnega in zaprašenega. Ko enkrat vstopiš vanjo, ugotoviš, kako zelo živi so bili ti ljudje.

Pa končajva pri Homerju, če površno parafraziram Prešerna. Na začetku vaše izdaje *Iliade* je citat Antona Sovreta: '*Homer je postal učitelj vsega človeštva*.' Kako si to razlagate danes, ko Homerja tako dobro poznate, in česa je naučil vas?

Homer me je naučil predvsem počasnosti – tako pri branju kot pri prevajanju. Čim počasneje se lotim besedila, tem globlje ga razumem in tem dlje ostane z menoj. Naučil me je tudi, kako lepo je, če je pesnik skoraj kakor prevajalec: čim bolj neviden posrednik zgodb, ki jih pripoveduje. Homer svoje mnenje redko izrazi; veliko raje pokaže stvari skozi dejanja in besede svojih junakov, skozi način pripovedovanja in izklesanost verzne oblike, ne da bi nam ob tem predpisoval, kako jih moramo razumeti ali presoјati.

V tem je morda tudi del odgovora na Sovretovo misel. Homer je lahko 'učitelj vsega človeštva' prav zato, ker nas ne poučuje neposredno, ampak pred nas postavlja svet in človeka v vsej njuni zapletenosti. Prav zato sta lahko njegova epa vedno znova nekakšno ogledalo življenja, v katerem so se lahko prepoznali tako različni rodovi – in se še vedno lahko tudi mi.